

REDACJA NAUKOWA

EWA KANTOWICZ
ANNA LESZCZYŃSKA-REJCHERT

STEREOTYPY
W PEDAGOGICE,
PRACY SOCJALNEJ
I RESOCJALIZACJI

Stereotypy w pedagogice, pracy socjalnej i resocjalizacji

redakcja naukowa

Ewa Kantowicz
Anna Leszczyńska-Rejchert

Toruń 2012

Recenzent
dr hab. Małgorzata Orłowska
prof. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Copyright © by Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c.
Toruń 2012

152

215726

Wszelkie prawa zastrzeżone.
Żadna część niniejszej książki nie może być reprodukowana,
przechowywana jako źródło danych, przekazywana
w jakiegokolwiek formie zapisu i w jakiegokolwiek sposób
bez pisemnej zgody właściciela praw.

Druk książki dofinansowany przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Projekt okładki: studio graficzne RASPBERRY.com.pl
Korekta: Janina Malinowska

Redakcja
Kinga Malinowska

ISBN 978-83-63955-07-6

Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c.
87-100 Toruń, ul. H. Piskorskiej 12/23.
tel. 56 648 55 53, e-mail: info@weakapit.pl
Oferta wydawnicza oraz sprzedaż internetowa: www.weakapit.pl
tel. 601 880 321
Skład i łamanie: studio graficzne RASPBERRY.com.pl
Druk: DRUK-TOR

K1113/13

Spis treści

Wstęp	9
--------------------	----------

Część I

Procesy stereotypizacji i naznaczania w pracy opiekuńczo-wychowawczej

Paulina Forma

Stereotypizacja rodzin wielodzietnych – mity i realia	19
---	----

Joanna Górka

Śladami rzeźbiarza Pigmaliona – etykietowanie jako element ukrytego programu szkoły. W kręgu rozważań o stereotypach utrwalanych za szkolnymi murami	33
--	----

Jolanta Sokołowska

Pedagogika ulicy wobec stereotypu w pracy z dziećmi ulicy	53
---	----

Jolanta Biata

Czy wychowanie bez rodziny może stanowić powód naznaczania społecznego i marginalizowania dziecka? Obszary przeciwdziałania	83
--	----

Małgorzata Wolska-Długosz

Licealiści naznaczeni bezrobociem rodziców – stereotyp czy rzeczywistość?	103
--	-----

Część II

Wykluczenie i stereotypy w pracy socjalnej

Iwona Kudlińska

<i>Povertyism</i> , czyli dyskryminacja z powodu ubóstwa jako bariera profesjonalnej pracy socjalnej	127
---	-----

Elżbieta Lipowicz

Obraz klienta pomocy społecznej w percepcji studentów i pracowników socjalnych – komunikat z badań	145
---	-----

Piotr Jasiński	
Charakterystyka zawodu i stereotyp pracownika socjalnego	159

Część III

Stygmatyzacja i praktyki antydyskryminacyjne w pracy resocjalizacyjnej

Elżbieta Łuczak	
Problem uzależnień w świetle dotychczasowych stereotypów	183
Anna Fidelus	
Stygmatyzacja byłych skazanych w kontekście uwarunkowań procesu readaptacji społecznej	193
Jana Chojecka	
Homoseksualizm w zakładach karnych – norma czy patologia	215
Magdalena Dymowska	
O potrzebie działań antydyskryminacyjnych w pracy kuratorów sądowych	239
Krzysztof J. Kwiatkowski	
Wiem, że to możliwe... Praktyka łamiąca stereotypy pracy resocjalizacyjnej	253

Zamiast zakończenia

Ewa Kantowicz	
Przeciw stereotypizacji. Ludzka twarz piętna w ujęciu Ervinga Goffmana	275

Stereotyping

in pedagogy, social work and rehabilitation

Scientific edition

Ewa Kantowicz, Anna Leszczyńska-Rejchert

Content

Introduction	9
---------------------------	----------

Part I

Proces of stereotyping and stigmatisation in care-educational work

Paulina Forma

Stereotyping of numerous families – myth and reality	19
--	----

Joanna Górską

Following the sculptor Pigmalion traces –

etiquetting as an element of hidden school program.

In the circle of stereotyping strengthened in school's walls	33
--	----

Jolanta Sokołowska

Street pedagogy in prospect of stereotyping and work with street children ...	53
---	----

Jolanta Biała

Is education without family a cause of social stereotyping

and child marginalisation? Fields of prophylactic	83
---	----

Małgorzata Wolska-Długosz

Secondary school pupils stigmatized by parents' unemployment –

stereotyping or reality?	103
--------------------------------	-----

Part II

Exclusion and stereotyping in social work

Iwona Kudlińska

Povertyism as a discrimination of poverty
and as a barrier of professional social work 127

Elżbieta Lipowicz

Picture of welfare client in students' and social workers perception –
communicate from empirical research 145

Piotr Jasiński

Characteristics of profession and stereotyping social workers 159

Part III

Stigmatization and anti discriminatory practices in rehabilitation

Elżbieta Łuczak

Problem of addictions in prospect of stereotyping 183

Anna Fidelus

Stigmatization of prisoners in context of process of (re)adaptation 193

Jana Chojecka

Homosexuality in prisons – norm or pathology 215

Magdalena Dymowska

About the need of anti discriminatory work of curators 239

Krzysztof J. Kwiatkowski

I know it is possible... Practice against stereotyping in rehabilitation 253

Instead of the end

Ewa Kantowicz

Against stereotyping. Human face of stigma in Erving Goffman concept ... 275

Wstęp

Przełom XX i XXI wieku stał się okresem ważnych przemian polityczno-gospodarczych i kulturowych w większości krajów Europy, a bogacenie się społeczeństw oraz liberalizacja norm współżycia społecznego – wbrew pozorom, niesie za sobą większe podziały społeczne, antagonizmy i zjawiska ekskluzji. Procesy te spowodowały wzrost zainteresowania nauk społecznych problematyką wykluczenia jednostek pozbawionych pełnej społecznej akceptacji, a w kontekście tych procesów większego znaczenia nabrały zjawiska stereotypizacji i naznaczania osób, charakteryzujących się jakąś innością.

To z kolei stało się wyzwaniem dla wielu badań i społecznych działań polityków oraz profesjonalistów społecznych przeciw wykluczaniu. Tym samym integracja i włączanie (*inclusion*), a nie asymilacja i przystosowanie grup marginalizowanych, zostały wpisane jako priorytetowe cele wszelkich projektów socjalno-edukacyjnych.

Prezentowana monografia jest egzemplifikacją badań teoretyczno-empirycznych nad zjawiskiem stereotypizacji i stygmatyzacji w kontekście pedagogiki, socjologii, pracy socjalnej i resocjalizacji, będąc ważnym wyzwaniem dla profesjonalistów społecznych w kreowaniu świadomości społecznej, dotyczącej mechanizmów naznaczania osób lub grup charakteryzujących się jakąś odmiennością oraz poszerzania wiedzy w tym obszarze. Niewątpliwie obydwa analizowane zjawiska (pojęcia – stereotypizacja i stygmatyzacja), choć są przez autorów tekstów niejednokrotnie używane zamiennie, posiadają nieco odmienny kontekst semantyczny.

Stereotyp częściej jest zdefiniowany jako struktura poznawcza zawierająca wiedzę, przekonania i oczekiwania obserwatora odnoszące się do grupy, łącząc w sobie zbiór charakterystyk behawioralnych. Stereotypy są także oczekiwaniem, które kierują procesem przetwarzania informacji odnośnie danej

grupy jako całości i jej poszczególnych członków, mogą mieć również zabarwienie emocjonalne. Szerzej – w kontekście kulturowym stereotyp polega na przypisywaniu grupom i kategoriom społecznym zwykle pejoratywnych cech osobowych, które właściwe są do opisu, oceny lub interpretacji jednostek, a nie grup. Stereotyp z tej perspektywy definiowany jest wręcz jako błędna, nieadekwatna wiedza na temat np. innych grup etnicznych, czy narodowych.

Stygmatyzacja kojarzona jest raczej z „piętnem” w ujęciu E. Goffmana, czyli pewną cechą odbierającą jednostce prawo do pełnej akceptacji społecznej. Stygmatyzacja to także zespół przekonań na temat jednostek posiadających tego rodzaju cechę(y), które zwykle ze względu na to znamię (znamiona), często są postrzegane jako „gorsze”, niepełnowartościowe. Ważny jest udział grup społecznych w kreowaniu stygmatów, bowiem dopiero przekonania wszystkich członków danej grupy, dotyczące określonej cechy powodują, że staje się ona piętnem. W prezentowanych tekstach procesy stygmatyzacji i stereotypizacji przeplatają się, ukazując wielowymiarowość tych zjawisk, niemniej jednak towarzyszy im właściwa narracja znaczeniowa w odniesieniu do badanego kontekstu zjawiska.

Opracowanie składa się z trzech komplementarnych części, z których pierwsza – poświęcona jest procesom stereotypizacji i naznaczania rodzin i dzieci w pracy opiekuńczo-wychowawczej, druga część omawia wybrane obszary wykluczenia i stereotypów w perspektywie pracy socjalnej, natomiast w części trzeciej przybliżono egzemplifikacje stygmatyzacji i praktyk antydyskryminacyjnych w pracy resocjalizacyjnej.

Część pierwszą otwiera artykuł Pauliny Formy pt. „Stereotypizacja rodzin wielodzietnych – mity i realia”, który analizuje stereotypy i mity dotyczące wielodzietności. Tekst wskazuje, że nie sposób pominąć czynników je tworzących, a jednocześnie zaburzających funkcjonowanie rodzin wielodzietnych i problemów będących ich skutkami. Autorka próbuje też oceniać działania państwa, a raczej błędy i zaniedbania w polityce społecznej po 1989 roku, które tylko marginalnie rozwiązują trudne sytuacje. W obszarze stereotypów dotyczących rodzin wielodzietnych wyróżnia się tzw. diadę komunikacyjną pomiędzy społeczeństwem a rodziną wielodzietną, według której klasyfikujemy informacje o rodzinach wielodzietnych; interpretujemy stopień zaangażowania w relacje społeczne rodzin wielodzietnych, satysfakcję z relacji oraz doświadczenia wcześniejszych kontaktów z takimi rodzinami, a także poglądy ich dotyczące. Prezentowane przez Autorkę badania przeprowadzone w 2010 i 2011 roku wśród 286 studentów pedagogiki Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, wskazują na istniejące stereotypy oraz dominację pejoratywnych określeń na dużą rodzinę i wielodzietność.

Joanna Górka podejmuje dyskurs nad stereotypami w przestrzeni szkolnej. Jak wynika z badań empirycznych, szkoła pod warstwą realizacji jawnych i formalnych programów pracy wychowawczej oferuje jeszcze jeden świat – świat ukrytych przekazów, które w sposób do końca nieuprawniony, dzielą rzeczywistość na czarno-białą, nie uwzględniając jakichkolwiek odcieni szarości. Prezentowany przez Autorkę artykuł jest próbą pokazania w jakim stopniu szkolna przestrzeń jest przesiąknięta sztywnym, szablonowym myśleniem o uczniach z różnych środowisk, uczniach odmiennych płci oraz jaką rolę w procesie stereotypizacji odgrywa nauczyciel.

Kolejny artykuł nosi tytuł „Pedagogika ulicy wobec stereotypu w pracy z dziećmi ulicy”. Jego Autorka Jolanta Sokołowska omawia w nim wybrane strategie działania na ulicy, podkreślając że przeważają wśród nich strategie związane z ucieczką i przetrwaniem. Najczęściej jest to ucieczka od tego, co doskwiera i boli, próba uwolnienia się od przytłaczającej rzeczywistości. Dla respondentów ulica jest przede wszystkim miejscem niekontrolowanej aktywności, w którym można atrakcyjnie spędzić czas, przeznaczając go na zabawy i rozrywkę. Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają, iż szkoła jest często miejscem doświadczania negatywnej identyfikacji wynikającej ze stereotypów i braku wiedzy nt. dzieci z grup ryzyka. Przyjęcie określonych oczekiwań na temat niemożliwości „dzieci ulicy” ogranicza i obniża wartość pracy z nimi. W kulturze zakładającej, „jesteśmy gorsi”, kontakt z nauczycielami, którzy podtrzymują to założenie nie stwarza szansy na możliwość zaistnienia nowego znaczenia w świadomości dzieci. Można zatem zadać pytanie czy zaproponowana przez pedagogów ulicy koncepcja działań jest rzeczywistą odpowiedzią na potrzeby dzieci ulicy.

Jolanta Biała w artykule pt. „Czy wychowanie bez rodziny może stanowić powód naznaczania społecznego i marginalizowania dziecka? Obszary przeciwdziałania” – koncentruje się na ważnych elementach pracy opiekuńczo-wychowawczej placówki socjalizacyjnej, związanych z przygotowaniem wychowanków do samodzielnego życia. Młodzież opuszczająca tradycyjne domy dziecka nie jest dobrze przygotowana do startu w dorosłe życie. Nie potrafi założyć prawidłowo funkcjonującej rodziny, podjąć pracy zawodowej, ma problemy z nawiązaniem kontaktów z Innymi ludźmi. Wykorzystując doświadczenia i badania własne Autorka tekstu proponuje większą integrację działań placówki, ze szkołą, rodziną oraz innymi instytucjami środowiska lokalnego, aby ograniczyć trudności wychowanków w procesie adaptacji społecznej, które nierzadko towarzyszą ich wykluczeniu na progu samodzielności życiowej, zgodnie ze stereotypem ukształtowanym przez lata, iż wychowankowie domów dziecka stanowią gorszą kategorię społeczną.

Artykuł Małgorzaty Wolskiej-Długosz, „Licealiści naznaczeni bezrobociem rodziców – stereotyp czy rzeczywistość?” to przykład stygmatyzacji w środowisku szkoły. Analiza wyników badań ukazuje, iż licealiści z rodzin dotkniętych bezrobociem uzyskiwali niższe wskaźniki pozycji socjometrycznych w klasie niż uczniowie z rodzin pracujących. Badania potwierdziły także współcześnie występujący trend, wskazujący na wzrost aspiracji edukacyjnych młodzieży niezależnie od środowiska pochodzenia. Młodzież twierdziła, że wyższe wykształcenie jest szansą na rynku pracy. Dzieci z rodzin dotkniętych bezrobociem w swoich wypowiedziach przypisywały wyższemu wykształceniu duże korzyści, związane z możliwościami ich większego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym. Niemniej jednak stereotypowe postrzeganie tej grupy młodzieży w szkole nie sprzyja uzyskiwaniu przez nich lepszych wyników w nauce, co z kolei – mimo zbliżonych aspiracji edukacyjnych do rówieśników z rodzin pracujących, determinuje ich gorszy start na rynku edukacyjnym.

Część druga książki koncentruje się na problematyce wykluczenia i egzemplifikacji stereotypizacji w polu pracy socjalnej. Otwiera ją artykuł Iwony Kudlińskiej pt. „*Povertyism*, czyli dyskryminacja z powodu ubóstwa jako bariera profesjonalnej pracy socjalnej” podejmuje kwestię dyskryminacji i wykluczenia w kontekście koncepcji *povertyismu*. W tym ujęciu *povertyism* opiera się na stereotypach, uprzedzeniach i stygmatyzacji ludzi zmagających się z biedą. Dyskurs i język oparty na negatywnych konotacjach prowadzi do pogłębiania izolacji ludzi biednych, wzmacnia i upowszechnia stereotypy na temat ubóstwa i ludzi go doświadczających. Gorsze traktowanie ludzi z powodu doświadczanego przez nich ubóstwa może przybierać różne formy, takie jak stereotypy, uprzedzenia i dyskryminację. U podłoża takich postaw leży przekonanie, że są oni ludźmi gorszymi lub mniejszej wartości oraz że nie zasługują na pomoc. W artykule przedstawiono analizę – zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i refleksji praktycznych – problemu dyskryminacji z powodu ubóstwa, czyli *povertyismu* oraz możliwości walki z tym zjawiskiem. W opinii Autorki tekstu badania nad problemem *povertyismu* nie mają dotąd swojej tradycji w rodzimej socjologii ani pedagogice czy psychologii, toteż należałoby zintensyfikować eksploracje w tym obszarze.

Elżbieta Lipowicz w komunikacie z badań nt. „Obrazu klienta pomocy społecznej w percepcji studentów i pracowników socjalnych” przybliżyła dość pesymistyczną charakterystykę postaw wobec osób, którzy rekrutują się ze środowisk w szczególny sposób narażonych na dyskryminację i negatywną schematyzację ich wizerunku. Analiza obrazu wybranych kategorii klientów pomocy społecznej wskazuje na liczebną przewagę i różnorodność cech

pejoratywnych, silnie stygmatyzujących te osoby oraz na znaczny dystans i niezrozumienie ich problemów. Większość klientów pomocy społecznej nie cieszy się uznaniem społecznym w swoim najbliższym otoczeniu, a w skrajnych przypadkach takie osoby stają się „kozłem ofiarnym” grupy społecznej, w której żyją. Tymczasem dla badanych klient sam w sobie postrzegany jest jako problem, a nie „osoba z problemem”. Powyższe wnioski muszą skłaniać do refleksji nad edukacją do pracy socjalnej. Podstawowe pytanie brzmi: Jak pomóc przyszłym pracownikom socjalnym przełamać ten niekorzystny, oparty na deficytach obraz osób, którym mają w przyszłości pomagać? W podsumowaniu Autorka tekstu przedstawia kilka cennych propozycji związanych z kształceniem do pracy socjalnej w tym zakresie.

Piotr Jasiński podejmuje kwestię kompetencji zawodowych i stereotypów pracownika socjalnego. Analizując status tego zawodu podkreśla się niski prestiż społeczny, relatywnie niskie dochody, co związane jest głównie z tym, że zawód pracownika socjalnego wykonywany jest głównie przez kobiety. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być stereotyp, który mówi, że kobiety wybierają kierunki studiów społeczno-humanistyczne, które są związane z opieką i wychowaniem, stąd sfeminizowanie tej profesji. Wyniki przeprowadzonych wśród klientów pomocy społecznej badań wskazują, że posiadanie przez pracownika socjalnego odpowiedniego zasobu wiedzy i kwalifikacji jest niezbędne w wykonywaniu powierzonych i podejmowanych działań, projektów na rzecz pomocy człowiekowi, zwłaszcza chęć niesienia pomocy tym, którzy na nią zasługują i nie są w stanie sami poradzić sobie z sytuacją z jaką przyszło im żyć. Dlatego też mimo obiegowych osądów pracownik socjalny jest postrzegany w środowisku lokalnym jako osoba kompetentna i dobrze przygotowana do pracy, otwarta na problemy ludzkie, wprowadzająca wiele nowych rozwiązań, aktywizująca, zachęcająca, dobrze znająca siebie i otoczenie, w którym pracuje. Niestety przez część społeczeństwa pracownik socjalny postrzegany jest stereotypowo, jako „obojętny urzędnik” i jako osoba prezentująca tzw. „zawód od wszystkiego”.

W części trzeciej, przybliżającej procesy stygmatyzacji i przykłady praktyk antydyskryminacyjnych w pracy resocjalizacyjnej, znajduje się pięć tekstów eksplorujących ten problem w odniesieniu do grupy osób niedostosowanych społecznie oraz jednostek wchodzących w kolizję z prawem.

Jako pierwszy został zamieszczony artykuł Elżbiety Łuczak zatytułowany „Problem uzależnień w świetle dotychczasowych stereotypów”. Jego Autorka przedstawia uzależnienia zarówno w perspektywie historycznej, jak i ukazuje współczesne wymiary uzależnień. Odnosi się do niebezpieczeństw związanych z używaniem środków psychoaktywnych wskazując na przemiany jakie

nastąpiły w ostatnich latach w tym zakresie, które podważają funkcjonujące w opinii społecznej wyobrażenia dotyczące narkomanii i osób uzależnionych.

Anna Fidelus podejmuje dyskurs nad stygmatyzacją byłych skazanych w kontekście uwarunkowań procesu readaptacji społecznej po pobycie w zakładzie karnym. Dokonując analizy fenomenu stygmatyzacji Autorka omawia też pojęcia towarzyszące, bądź często używane zamiennie, a związane ze stygmatem i stereotypem. Przybliżając działania o charakterze wzmacniającym proces destygmatyzacji byłych skazanych, wskazuje na ważność kreowania tożsamości i rekonstruowania kontaktów środowiskowych, w tym przede wszystkim rodzinnych. Otwartym pozostaje jednak pytanie, jakie działania należałoby podjąć, by przyczynić się do osłabienia postaw stygmatyzacyjnych wobec grupy byłych skazanych.

Tekst Jany Chojeckiej podejmuje problem homoseksualizmu w zakładach karnych, który wydaje się ciekawy badawczo, bowiem polska literatura tematu tego zdaje się unikać i jedynie wspomina o nim przy okazji innych badań nad procesem resocjalizacji. Autorka przybliży wiele podejść teoretycznych, a wśród nich teorię płynnej tożsamości płciowej, wpisującą się w naukowe spojrzenie na ludzką seksualność jako coś, co rozciąga się na kontinuum od wyłącznego heteroseksualizmu po wyłączny homoseksualizm. Przedstawia też ciekawe wyniki badań własnych nad zachowaniami homoseksualnymi wśród skazanych kobiet. Ich analiza poddaje pod rozagę i wątpliwość stereotypowe postrzeganie omawianego zjawiska w zakładach karnych.

Kolejny artykuł, to artykuł Magdaleny Dymowskiej pt. „O potrzebie działań antidyskryminacyjnych w pracy kuratorów sądowych” postuluje nowy wymiar kurateli sądowej oparty o kadre profesjonalistów pracujących modelem kurateli wychowującej, który mimo swej innowacyjności zawiera szereg rutynowych działań niekorzystnie wpływających na tworzenie relacji ze skazanymi. Podjęte refleksje wynikające z doświadczeń własnych, Autorka odnosi zarówno do zawodu, jak i pełnionej funkcji kuratorów wykonujących orzeczenia w sprawach karnych, pracujących z osobami dorosłymi podczas dozoru kuratorskiego w okresie próby lub pozostających na tzw. przedterminowym warunkowym zwolnieniu z zakładu karnego. Przytaczane są też przykłady mikronierówności stosowane przez kuratorów sądowych, które mogą świadczyć o postawach stereotypizujących wśród samych profesjonalistów. Ważne z perspektywy pracy resocjalizacyjnej jest wskazanie propozycji szeregu działań antidyskryminacyjnych wymagających jednak od kuratorów sądowych czasu i nowych zasobów poznawczych.

Krzysztof J. Kwiatkowski daje kolejną propozycję wynikającą z praktyki pedagogicznej, która przybliży przykłady działań łamiące stereotypy pracy

resocjalizacyjnej. Autor opisując własne doświadczenia zawodowe w zakładzie dla nieletnich, rekonstruuje proces socjalizacji w tego typu placówkach, a także „dojrzewanie” w roli wychowawcy. Proponuje też różne podejścia aktywizująco-wychowawcze, które mogą sprzyjać destygmatyzacji i nawiązywaniu pozytywnych relacji z wychowankami.

Całość monografii zamyka tekst Ewy Kantowicz pt. „Przeciw stereotypizacji. Ludzka twarz piętna w ujęciu Ervinga Goffmana”, który przybliży interpretatywne drogi opisywania i rozumienia pojęcia piętna w ujęciu Ervinga Goffmana oraz ukazuje jego relatywne aspekty. Autorka interpretując tę koncepcję pokazuje bardziej „ludzkie” oblicza piętna. Celem dyskursu staje się kształtowanie refleksyjnej postawy wśród badaczy, polityków i profesjonalistów społecznych wobec osób naznaczanych piętnem oraz profesjonalnych działań, które są podejmowane na rzecz ich społecznej integracji.

Oddając w ręce Czytelnika prezentowaną monografię mamy nadzieję, że zainteresuje ona tych, którym procesy wykluczenia i stereotypizacji są bliskie oraz będzie ważnym drogowskazem dla pedagogów i innych profesjonalistów społecznych w kreowaniu nowej świadomości społecznej dotyczącej stereotypów.

Ewa Kantowicz, Anna Leszczyńska-Rejchert